

Jednatelství bez příkazu jako specifický důvod vzniku závazku

Michaela Židlická

Jednatelství bez příkazu (latinsky *negotiorum gestio*) je důvodem vzniku závazkového vztahu, který má původ v římském právu. V moderní době nemá v reálném životě, a proto ani v právní úpravě, takovou frekvenci, jakou měl tento institut ve starořímské společnosti. Zakladatel novodobé přirozenoprávní koncepce Hugo Grotius zastával stanovisko, že *negotiorum gestio* nemá přirozenoprávní základ.¹ Přesto ve všech moderních evropských kodifikacích, tedy v právním prostředí ovlivněném recepcí římského práva, úpravu tohoto institutu nalezneme. Naproti tomu právní řády zejména angloamerického právního prostředí neznají žádné všeobecné zásady jednatelství ve prospěch cizí osoby bez smluvního základu. V jednotlivých případech jsou vzájemné nároky založeny na vypořádání z pohledu „unjust enrichment“ – bezdůvodného obo-

hacení. V našem Občanském zákoníku nalezneme institut „jednatelství bez příkazu“ jako jeden z typizovaných důvodů vzniku závazku v části osmé. Zvláštností tohoto obligačního poměru je, že vzniká bez smluvního základu. V římském právu je *negotiorum gestio*, z hlediska povahy zavazovacích důvodů, systematicky zařazeno mezi kvazikontrakty. Předmětem následujícího pojednání bude zkoumání důvodů vzniku závazku nejprve v rovině obecné, posléze s ohledem na jednatelství bez příkazu.

VÝZNAM VYMEZENÍ DŮVODŮ ZÁVAZKOVÉHO POMĚRU

Prastará a bohatá diskuze se vede v římskoprávní

¹ GROTIUS, H.: De iure belli ac pacis, lib.III, cap.X, § IX, 1642.

literatuře o definování důvodů, které vedou ke vzniku závazkového vztahu, a to na základě Gaiovy „*summa divisio obligationum*“². Podle našich znalostí byl právě tento učitel práva, žijící kolem druhého století po Kr., tedy zhruba v době vlády císaře Hadriána, prvním, kdo hledal pojmové rozlišení důvodů, pro které vzniká žalovatelný nárok vůči jinému subjektu, a to podle kvalitativních kritérií. V jeho komentáři, třetím fragmentu 88. nalezneme větu: „Přejdeme nyní k obligacím. Jejich základní rozdělení (*summa divisio*) se provádí rozlišováním dvou skupin: každá obligace vzniká totiž buď z kontraktu nebo z deliktu. Na jedné straně vzniká závazek na základě vůle subjektů *ex voluntate*, na druhé straně *ex lege* tehdy, poruší-li subjekt práva cizí právem chráněné zájmy (např. způsobením škody).“ Tzv. Gaiova bipartice byla již v době svého vzniku neúplná. Dávno před Gaiem však byly známy žaloby, které dávaly relevanci závazkovým nárokům, které nevznikly ani ze smlouvy, ani z deliktu. Byly to především kondikce (v dnešní době případy zahrnující skutkové podstaty bezdůvodného obohacení) a případy jednatelství bez smluvního základu – *negotiorum gestio*. V 6. století po Kr. tvůrci Justiniánovy kodifikace vytvořili kvadrupartici: kontrakt (zavazujícím důvodem je shoda vůle) – kvazikontrakt (není přítomna shoda vůle, přesto nastávají účinky, jakoby souhlas existoval), delikt (závazek vzniká zaviněným porušením cizí zájmové sféry) – kvazidelikt (není přítomno zavinění, přesto nastávají účinky vedoucí k povinnosti uhradit náklady, škodu apod.). Taková je v hrubých rysech starověká historie, vážící se k důvodům vzniku závazků. Diskuze na toto téma má své pokračování i v současnosti. Úzce souvisí s pojmem „dovozený“, neboli „fiktivní“ kontrakt, frekventovaný zejména v německé civilistice. V třicátých letech vyvolal v Německu velkou pozornost soudní spor, týkající se parkoviště a parkovného. V Hamburku byla část ulice přehrazena a uzpůsobena na hlídání parkoviště. Kdo chtěl na tomto místě zaparkovat vůz, musel pověřenému hlídači zaplatit 50 feniků. Po nějaké době, kdy vše fungovalo dle původních předpokladů, tam zaparkoval XY, který prohlásil: „Nechci, aby mé auto někdo hlídal“ a odmítl proto příslušný poplatek uhradit. Jeho postoj způsobil, že se kauzou zabývaly nejdříve dva nižší a nakonec německý spolkový soud, který byl poslední instancí ve věcech občanskoprávních. Soud konstatoval, že v tomto případě nešlo o normálně uzavřený kontrakt, ale o smluvní vztah, zakládající jednání, které může být z hlediska společenského interpretováno pouze jediným způsobem – *sozialtypisches Verhalten*. Pan XY musel zaplatit 50 feniků a značné soudní výlohy. Za základ závazku byla vzata určitá situace, již byly připsány účinky kontraktu. Toto rozhodnutí

padlo i přesto, že se osoba, rozhodnutím považovaná za smluvní stranu, snažila prokázat, že zaparkováním automobilu na daném místě nebyly splněny základní znaky kontraktu, tedy shoda vůle. Důsledky kontraktu zde byly odtrženy od obvyklých podmínek pro jeho uzavření, tj. závazek dát *quid pro quo* vznikl navzdory absenci konsenzu stran. Jedním z hlavních propagátorů koncepce „dovozeného kontraktu“ byl Günter Haupt, který této problematice věnoval inaugurační přednášku na Univerzitě v Lipsku v roce 1937. Mezi posluchači seděl známý romanista a civilista Heinrich Lehmann. Hauptova přednáška byla posluchači pokládána za revoluční. K překvapení všech Lehmann reagoval pouze jedinou větou: „Tento člověk podruhé objevil kvazikontrakt“. Theo Mayer-Maly³ k této historice podotýká: „Nesvědčí to o ničem jiném, než že se zde setkáváme s problémem, který byl již zkoumán v mnoha historických souvislostech. Vedly k němu případy nanejvýš soudobé, jako je spotřeba energie, hromadná doprava a různé jiné aktuální problémy. Všechny tyto jevy směřují mimo klasický rámec uzavírání kontraktu nabídkou a jejím přijetím, tedy jednáním a dosahováním dohody. Klíč k řešení tohoto problému je třeba hledat v historii, doktríně *summa divisio obligationum*“. Závěrem svého pojednání pak Mayer-Maly poznamenává: „V dějinách rozlišení vzniku závazků má kvazikontrakt své pevné místo a jediné tehdy, jsme-li schopni pochopit tuto instituci, můžeme porozumět problému uznání dovozovaných kontraktů.“⁴

JEDNATELSTVÍ BEZ PŘÍKAZU JAKO ZVLÁŠTNÍ DŮVOD VZNIKU ZÁVAZKU

Na tomto místě přejdeme od obecných úvah o problematice vymezení důvodů vzniku závazku ke specifickým znakům závaznosti nepřikázaného jednatelství. Právě z pohledu vzniku nároku představuje tento institut velmi pozoruhodný právní problém. Pro ilustraci uvedme dva příklady, svědčící o rozmanitosti skutkových podstat. Prvním je rozhodnutí francouzského soudu z roku 1929. Jistý genealog v rámci svého odborného výzkumu objevil skutečnost, že určitý člověk, aniž to dosud tuší, má dědický nárok. Dotyčný genealog dědice oslovil a postoupil mu podklady, kterými svůj nárok dokázal. Dědic, ačkoliv byl v řízení o dědictví úspěšný, odmítal poskytnout genealogovi honorář. Následovalo soudní řízení v němž byl vědci přiznán nárok na odměnu z titulu *gestion d'affaires* (jednatelství bez příkazu) dle art. 1372 C.C. Naprosto jiné okolnosti jednatelství bez příkazu, které ve všeobecnosti nabývají na významu v soudní praxi, jsou případy do-

² *Institutionum commentarii quattuor* – Učebnice práva ve čtyřech knihách: Kom. III. fr. 88.

³ Profesor Institutu pro rakouské a evropské soukromé právo na Univerzitě v Salzburku.

⁴ MAYER-MALY, T.: *Divisio obligationum*, in: *The Irish Jurist*, 1967.

⁵ ANKUM, H.: *Utiliter gestum*, in: *OIR I*, 1995.

právních nehod.⁵ Jedná se o případy pomoci, včetně lékařského ošetření (např. nadstandartního) osobám, které utrpěly zranění při dopravních nehodách a v důsledku úrazu ztratily dočasně schopnost samostatného jednání. Pomoc raněným je morální i právní povinností, může však vyvolat značné náklady. Mohou se týkat nadstandartních zákroků v oblasti medicíny, včetně rychlého zákroku kupříkladu plastického chirurga. Lékař mnohdy nad operačním stolem rozhoduje, zda provede zákrok běžný, nebo náročnější s tím, že si pacient posléze dobrovolně připlatí k tomu, co mu uhradí zdravotní pojišťovna v rámci smlouvy. Okamžité zásahy při autohaváriích, činěné mnohdy za psychologicky vypjatých situací, vykonávají nejen profesionálové (např. odtah havarovaného vozidla, jeho zabezpečení atd.), ale náhodní svědci událostí. Jednání ve prospěch raněného zde může vyvolat nároky na náhradu vynaložených nákladů, a to bez smluvního základu. Oba příklady z okruhu použití *negotiorum gestio* jsou voleny záměrně z oblastí zcela hraničních s tím, že dokumentují, jak široké je spektrum reálných situací a kauz, které může jednatelství bez příkazu zahrnovat. Smyslem je najít optimální vyladění právních nástrojů tak, aby mezi jednatel (gestor) a tím, v jehož zájmu se jedná, (*dominus negotii*) vznikl žalovatelný nárok na vypořádání vzájemných nároků.

ZÁKLADNÍ KONCEPCE PŘI VYMÁHÁNÍ VZÁJEMNÝCH NÁROKŮ PŘI ZÁSAHU VE PROSPĚCH DRUHÉ OSOBY BEZ • SMLUVNÍHO ZÁKLADU

Novodobé právní řády v souvislosti s regulací římského *negotiorum gestio* vycházejí ze dvou koncepcí:

KVAZIKONTRAKTUÁLNÍ PRINCIP

Tento princip vychází z historického vývoje, ke kterému dospělo římské právo. V justiniánském právu došlo k pojmové kategorizaci institutu a zařazení institutu *negotiorum gestio* do skupin závazků, které vznikají z kvazikontraktu. Tato systemizace má kořeny v době klasické, kde stále sílil proces směřující k posílení prvku shody vůle. Bezprostředním důsledkem takového vývoje bylo vytvoření kategorie konsenzuálních závazků, které jsou založeny projevem shodné vůle, bez jakýchkoliv dalších smyslově vnímatelných skutečností. Právníci, kteří v průběhu staletí odstraňovali původní římský formalismus, začali vnímat vzájemný *consensus* jako esenciální podstatu smlouvy. *Negotiorum gestio* bylo jako důvod vzniku závazku v římském právu od doby republiky dávno známé a žalovatelné. Tvůrci Justiniánských Institutů (Učebnice práva ze 6. stol. po Kr.) byli vedeni nezbytností vytvořit z klasických právních textů logický a systematický celek. Proto by-

ly vytvořeny nové kategorie, které by rozšířily nedostačující Gaiovu bipartici – kontrakt – delikt. Do propeutického textu byly vloženy další dva důvody vzniku závazků, a to kvazikontrakty a kvazidelikty. Mezi kvazikontrakty byly pak zařazeny ty známé závazky, které vyvolávaly žalovatelnost jako kontrakty, nebyl zde však potřebný a nezbytný projev shody vůle. Takové zařazení bylo akceptováno v novověku a plně se projevilo při vzniku velkých kodifikací, zejména Code civil a BGB. Bez přijetí kvazikontraktuálního principu nelze tedy vést dogmaticko-právní diskuzi o závaznosti bezpříkazného jednatelství. Závazek, vzešlý z faktického jednání ve prospěch jiného, by byl omezen na vydání neoprávněného majetkového prospěchu, případně na náhradu škody. Tyto právní prostředky však nejsou sto pokrýt řadu nepředvídatelných životních situací, případů zásahů ve prospěch osob.

Důležitým důsledkem této teorie je, že kvazikontraktuální základ nepřikázaného jednatelství určuje, že práva a povinnosti jednatele jsou vymezeny *ex ante*, stejně jako by vznikla smlouva. Pravidelně jsou stanoveny určité předpoklady, které musí jednatel splnit, aby byl pokládán za skutečného a zákonného jednatele: Jednatelství musí být v zájmu obstarávaného (*dominus negotii*), nesmí zjevně odporovat jeho předpokládané vůli, jednatel musí mít vůli jednat v zájmu cizí osoby (*animus rem alteri gerendi*) a získání souhlasu obstarávaného musí být při započetí jednání nemožné. Jsou-li splněny tyto předpoklady, vznikne závazkový vztah. Se zřetelem na povinnou péči, analogicky jako při smlouvě, vzniká jednateli závazek, že vše, co získá z této činnosti, musí dominovi vydat a má nárok na náhradu nákladů a nezaviněně vzniklé škody.⁶

KONCEPCE OBOHACENÍ

Toto pojetí je založeno na tendenci akcentovat právní vyrovnání majetkových přesunů mezi jednatel a tím, v jehož zájmu jedná. Podle této koncepce se formuluje „objektivistická teorie“, která nevychází ze subjektivní skutkové podstaty, mající vazbu na vůli jednatele spravovat cizí záležitost. Rozhodující je sama objektivní náležitost jednatelství.⁷ Pro princip obohacení je typický prvek „*ex post*“. Rozhodující je výsledek činnosti jednatele, ten pak směřuje na vypořádání mezi stranami. Spravoval-li někdo cizí záležitost, má nárok požadovat úhradu nákladů, které mu v souvislosti s předmětnou činností vznikly, pouze tehdy, když vznikne na druhé straně nějaký majetkový prospěch. Zásah do cizí zájmové sféry je limitován výší obohacení. To platí jak o nákladech, tak o vzniklé škodě. Reálně vzniklé obohacení je určujícím faktorem, zda lze jednatelství označit za prospěšné, rozumně vedené (*utiliter gestum*).

⁶ MEISEL, F.S.: *Geschäftsführung ohne Auftrag*, Wien, 1993, s. 11.

⁷ WOLLSCHLÄGER, CH.: *Die Geschäftsführung ohne Auftrag*, in: *Theorie und Rechtsprechung*, 1976.

Závěrem můžeme konstatovat, že kombinace obou principů, ačkoliv vychází z rozdílných pozic, se navzájem nevyklučuje. Proto nalezneme v současných právních řádech prvky obou teoretických konstrukcí. V kontinentálním právu, kde je akceptován princip kvazikontraktální (viz. genealog, ale i v tradicích středověkých práv)⁸, nalézáme některé atributy „objektivistické teorie“, a to zejména v těch případech, kde je zjevně potřeba upřednostnit zásadu narovnání.

SUMMARY

The negotiorum gestio institute of the Roman law has been embodied in the European legal codification despite the fact that at present it is not applied as often as in the Ancient Rome. This institute covers a great variety of case facts when a person (negotiorum gestor) acts on their own will in another person's (dominus negotii) benefit. Acting in this way the per-

son must not pursue its own good. The agency must be realized in a beneficial way (iutiliter). The agent then has a right to claim compensation for their expenses or for a damage. The interesting feature of this obligation relation is the fact that it arises without there having been any contractual obligation. In the Justinian law this obligation relation belonged to the category of quasi-contracts. Discussions concerning obligation arising are still topical as may be seen on the example of creating the concept of „draum“ or „fictive“ contract. This concept is very frequent in German civil law studies.

The issue of obligations related to unordered agency is at present embodied in two conceptions. The European (continental) codification reflects the Roman law and accepts the quasi-contract conception. Anglo-American legal systems conceptions originate from the conception of enrichment. Mixing both conceptions can't be excluded from discussion which is a fact well proved by the current views.

⁸ ZIMMERMANN, R.: The Law of Obligations, 1990, s. 875.